

ODTÜ Metin Düzeyinde İşaretlenmiş Derlem Projesi Tanıtımı

Deniz Zeyrek, Işın Demirşahin, Ayışığı B. Sevdik Çallı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ODTÜ Metin Düzeyinde İşaretlenmiş Derlem (ODTÜ-MEDİD) Projesi, 2007 Yılında başladığımız bir projedir¹. Metin türü, yazar, yayın yılı gibi bilgilerin işaretlenmiş olduğu bir kaynak olan ODTÜ Türkçe Derlem'in (Say ve diğ. 2002) metin düzeyinde bir kaynak haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Proje, 1 milyon sözcüklük metin düzeyinde işaretlenmiş İngilizce bir derlem olan PDTB'nin (<http://www.seas.upenn.edu/~pdtb>) ilkelerini paylaşmaktadır. Bu yazıda proje tanıtılacak, işaretleme ile ilgili kararlarda dilbilimsel gerçeklerin önemi ortaya konacaktır.

1.0 Projenin Amacı ve Yaklaşımı

Türkçe'de belli bağlaçların söylemdeki işlevini ve anlamını ele alan çalışmalar hariç (örn. Ruhi 1994, Doğan 1994) bağlaçlar hakkında kapsayıcı bir çalışma bildiğimiz kadarıyla yoktur. Bu nedenle ODTÜ-MEDİD, derlem temelli bir yaklaşımla bağlaçların bağdaşıklıkta katkısını incelemeyi hedefleyen bildiğimiz kadarıyla ilk geniş çaplı çalışmadır (krş. Kerslake 1994).

ODTÜ-MEDİD, tümce ya da tümcecikler arasındaki anlam bağlarını gösteren söylem bağlaçlarını işaretlemeyi amaçlamaktadır. Proje süresince çeşitli söylem bağlaçlarını, bağlaçların üye ve anlamlarını işaretleyerek hem dilbilimsel çalışmaların yapılabileceği, hem de berimsel (İng. computational) uygulamalara olanak sağlayan bir kaynak yaratmayı amaçlıyoruz². Projenin başlangıç noktası DLTAG Kuramı (Webber ve diğ. 2003, Joshi ve diğ. 2006) olmakla beraber, çalışmamıza bu ya da başka bir kurama sıkı sıkıya bağlı kalmadan devam etmekteyiz. Bu şekilde yapılacak işaretlemenin ortaya çıkaracağı veriyle çeşitli söylem kuramlarının sınanması mümkün olacaktır.

Her ne kadar bağlaçlar projenin başlangıç noktasını oluşturuyorsa da, söylem bağdaşıklığının sadece ve sadece bağlaçların varlığına dayalı olduğunu iddia etmiyoruz. Daha genel amacımız, bağlaç üyelerinin yapısal ve anlamsal özelliklerini ortaya çıkarabilmek ve bağdaşıklıkla ilgili olduğunu deneysel veriyle anlamaya çalışmaktır.

2.0 Söylem Bağlaçları ve Bağlaçların Yüklem-Üye Yapısı

Bağlaçlar, tümceler arasındaki sıralama, karşıtlık, koşul, neden, sonuç gibi anlamsal bağları açıkça belli eder. Aşağıdaki örneklerde *ve* ve *tersine* bağlaçlarının kurduğu anlamsal ilgi gösterilmektedir.

- (1) a. *Doktorlar kırmızı şarabın zararlı olmadığını ve günde yarım bardağın kalp rahatsızlıklarına iyi geldiğini söyler.* (sıralama)
- b. *Doktorlar kırmızı şarabın zararlı olmadığını, tam tersine, günde yarım bardağın kalp rahatsızlıklarına iyi geldiğini söyler.* (karşıtlık)

¹ Mersin Üniversitesi Rektörlüğü'ne davetleri, Prof. Dr. Mustafa Aksan'a konukseverliği, dinleyicilere değerli katkıları için içten teşekkürlerimizi sunarız. Proje, TÜBİTAK:107E156 tarafından desteklenmektedir.

² Yazıda kullanılan bazı terimlerin İngilizce karşılıkları şöyledir:

bağlaç: connective, conjunction

işaretleme: to annotate

söylem belirteci: discourse adverbial

tümce belirteci: sentential/clausal adverb

metin: text

metin aralığı: text span

Tüm söylem kuramları, metni oluşturan en küçük birimin ne olduğunu belirlemiştir. DLTAG Kuramı, söylem bağlaçlarının yüklem-üye yapısının tümcedeki eylem-üye yapısına benzediği görüşünden yola çıkar. Tümcede eylem nasıl yüklem ise, metinde de bağlaç yüklemidir. Bağlaçların üyelerini, aralarında belli anlam bağı olan metin aralıkları oluşturur. Örneğin, (1)'de altı çizilen sözcük bağlaç (yüklem), bağlacın yapısal olarak bağlı olduğu (kalın harflerle gösterilen) bölüm ikinci üye, yatık harflerle gösterilen diğer bölüm ise birinci üye olarak adlandırılır. Söylem bağlaçlarının sadece (ve sadece) iki üyesi olup, farklı dillerde farklı sayıda üye alıp almayacakları araştırılması gereken bir konudur.

Söylem bağlaçlarının söylem bağlacı olmayan bağlaçlardan ayrılması gerekir. Söylem bağlaçlarını, soyut nesnelere üye olarak alan bağlaçlar olarak ele almaktayız. Asher (1993)'e göre, eylemler, durumlar, gerçekler, olasılıklar, önermeler, sorular, emirler vd. soyut nesnelere, çekimli ya da çekimli olmayan eylemlerin bulunduğu tümcelerde ifade bulur. Örneğin, *önce* bağlacı örnek (2a)'da bir ad öbeğini ana tümceye, (2b)'de ise iki ad öbeğini birbirine bağlamıştır. (2c)'de soyut nesne yorumu olan bir yan tümce ana tümceye bağlanmıştır. Bizim için sadece (2c) söylem bağlacı sınıfına girer.

- (2) a. Ali yemekten **önce** bir viski içmek istedi.
b. Ali **ve** eşi Zeynep tatile çıktı.
c. Yataktan **kalkmadan önce** kapı zilinini çaldığını duydum.

Tümce belirteçleri (örn. *maalesef, herhalde, çoğunlukla*), sadece bağlı buldukları tümceyle ilgi kurduğundan ve başka bir üye almadıklarından projede kapsam dışı bırakılmışlardır (ayrıntılı bilgi için bkz. Forbes-Riley ve diğ. 2006).

2.1 ODTÜ Türkçe Derlem

ODTÜ Türkçe Derlem (OTD), 2 milyon sözcüklük bir elektronik kaynaktır. Derlemde, 1991-2000 arasında çağdaş Türkçe'yi yansıtan roman, kısa öykü, gazete köşe yazısı, anı gibi türlerden bir seçki bulunmaktadır. OTD'in işaretleme türü topografikdir, yani metinler paragraf, yazar, tür, yayın tarihi, yapıt adı gibi bilgilerle işaretlenmiştir.

2.2 Çalışma Yöntemimiz ve İlk Yılda Etkinlikler

Proje araştırmacıları, bursiyerler ve katkıda bulunanlar bir yıl (iki akademik dönem) düzenli toplantılar ve okuma grubunda yapılan sunuşlarda eğitim aldı. Daha sonra söylem bağlaçları listeleri oluşturulmaya başlandı ve bağlaç üyelerinin bağlaca göre tümcenin neresinde bulunduğu (sağında, solunda, bitişik, uzak gibi) konusunda belirlemeler yapıldı. İkinci yıl için hedefimiz 500,000 kelimelik hatalardan arındırılmış bir alt-derlem oluşturmak ve bu derlemi işaretlemektir. İşaretleyiciler için yönlendirici notların yazılması öncelikli hedeflerimiz arasındadır. Bunun yanı sıra, işaretleme için yardımcı yazılım hazırlandı. Yakında yazılım denenerek ön işaretlemeler gerçekleştirilecek, işaretleyiciler arası uyum istatistiği yapılacaktır.

Başlangıç noktası olarak dilbilgisi kitaplarındaki bağlaçları inceleysek de, bu listelerin kısıtlayıcı olacağını düşündüğümüzden, OTD'yi inceleyerek belirlenecek olan çeşitli söylem bağlaçları da işaretlenecektir.

3.0 Söylem Bağlaçlarının Üyeleri

Türkçe'de söylem bağlaçlarını şu üç tür söz ya da söz öbeğinde arayabiliriz: Sıralama bağlaçları (*ama, fakat, ya da, çünkü* gibi), yan tümce bağlaçları (*rağmen, için, dolayı, -ince, -(y)ken* gibi) ve söylem belirteçleri (*aksine, ardından, yoksa, ilkin*, gibi). Söylem bağlaçları çeşitli sözdizim

yapılarına sahip üyeler alabilirler. Bu üye tiplerinden ilki tam cümledir. OTD'den alınan (3) numaralı tümcede gösterildiği gibi, *çünkü* bu tür üyeleri bağlar.

(3) *Ortada hiçbir ipucu yok. **Cünkü öldürülen yok.***

İkinci üye türü sıralı tümcedir. Sıralı tümceler tam bir önerme oluşturacak şekilde çekimlenmiştir. Örnek (4)'de olduğu gibi, aynı tam tümce içindeki sıralı tümceler çekim özelliklerini paylaşabilirler.

(4) *Haline acıyor **ya da merak ediyorsunuz.***

Bir sonraki üye türü ilgi tümcecikleridir. Söylem bağlaçları (örn., *ya da*) -dIk, -An, -AcAk, -mİş ekleriyle oluşturulan ilgi tümceciklerinin hem aynı ek ile oluşturulmuş olanlarını (örnek 5) hem de farklı eklerle oluşturulmuş olanlarını (örnek 6) bağlayabilir.

(5) *Daha az yalanla daha doğrudan anlat *sevdiğin* **ya da sevmek istediğin** kadını.*

(6) *Şu anda aklıma gelmeyen, **ya da bilmediğim; düşünemediğim** başka nedenler de vardır belki.*

İlgi tümcecikleri ile benzer biçimbilimsel özellikler taşıyan bir diğer üye türü grubu da yan tümcelerdir. Bu gruptaki üye türlerini *için* ve *dolayı* bağlaçlarıyla göstereceğiz. Örnekler, *için* bağlacının -mAk, -dIk (+uyum +durum) ve -mA (+uyum +durum) ile (bkz örnek 7, 8, 9), *dolayı* bağlacının -mA (+uyum +durum) ile adlaştırılan üyeler alabildiğini göstermektedir (bkz örnek 10). Bu grubun daha ayrıntılı bir incelemesi bölüm 4.0'da yan tümce bağlaçları başlığı altında verilecektir.

(7) ***Dikkat çekmemek için** geceden gidip terasa gizleniyordu.*

(8) ***Öğrenim harcını yatıramadığı ya da ailesine bakmak zorunda olduğu için** devamsızlıktan atılan var.*

(9) ***Kardeşim, hayatımı ülkemdeki bir hapishanede tamamlamam için** elinden geleni yapıyor.*

(10) ***Ortaya bu sonucun çıkmış olmasından dolayı** çok müteessir olduğunu söylemiştir.*

Bu çalışmada incelenmiş olan son üye türü soyut bir nesne ile çözümlenen göndergesel üyelerdir. Gönderge, art-gönderge ve ön-gönderge olarak ikiye ayrılabilir. Art-gönderge durumunda göndergesel üye kendisinden önce gelen bir metin aralığında çözümlenir. Bu tür üyeler (11) ve (12) numaralı örneklerde *için* bağlacı kullanımıyla gösterilmektedir.

(11) *Şimdi de arabamı mı bozmak istiyorsun? Bunun için gelecek haftayı beklemen gerekecek.*

(12) *Bu bizim bünyemize uygun değildi. Onun için değiştirdik.*

Ön-gönderge durumunda ise üye kendisinden sonra gelen bir metin aralığında çözümlenmektedir (örnek 13, 14).

(13) *Bu açıklama şunun için gerekti: Kemalist Devrim din özgürlüğünü dinin özgürlüğü olarak tanımlamadı o zaman lâiklik diye bir şey kalmazdı.*

(14) *O gencecik üslubun tezahürü topu topu birkaç cümleydi ya medyanın bazı ayakları da bunun için vardı zaten. Üç kesik cümleden destan yaratırken bin cümlelik bir konuşmayı duyulmaz hâle getirmek için.*

Göndergesel üye içeren bağlaçların işaretlenmesi için birden fazla yaklaşım mümkündür. Bu

çalışmada üç farklı yaklaşıma yer verilecektir. Bunlar (i) adil üye/yan tümce bağlacı yaklaşımı, (ii) söylem belirteci yaklaşımı ve (iii) bağlacı yaklaşımı olarak adlandırılabilir.

Adil üye/yan tümce bağlacı yaklaşımında yan tümce ve adil, bağlacın ikinci üyesi olarak işaretlenir. Gönderimin çözümlendiği metin aralığı da destekleyen metin olarak işaretlenebilir. Bu yaklaşım, aynı sözcüğün (örn. *için*) yan tümcede kullanımı ile koşut olması nedeniyle işaretlemede tutarlılık sağlar. Örnek (15a) ve (b)'de görüldüğü üzere işaretlemede bağlacı ve birinci üyenin yeri ve metin aralıkları korunmuş ("gidiyorum"), ikinci üyenin bağlacın sol tarafındaki konumu sabit kalırken sadece metin aralığı değişmiştir. Göndergesel üye içeren (a) işaretlemesinde ikinci üyenin ("onun") göndergesinin çözüldüğü metin aralığı ile (b) işaretlemesindeki ikinci üye ("su alan ... vurduğu" arasındaki metin) aynı soyut nesne yorumuna sahiptir.

(15) a. Su alan tekne dibe vurdu sonunda. **Onun için** *gidiyorum*.

b. **Su alan tekne sonunda dibe vurduğu için** *gidiyorum*.

İkinci yaklaşımda bağlacı, adil ile birlikte tek bir söylem belirteci olarak işaretlenir (örneğin, *onun için*). Örnek (16a)'da görüldüğü gibi, bu işaretlemede yan tümce bağlacı işaretlemesi ile (bkz. 16b) olan paralellik kaybolur. Buna karşın, bir söylem belirteci gibi davranan bu sözcük öbeğinin dilbilgisel özellikleri daha doğru belirtilmiş olur.

(16) a. *Su alan tekne dibe vurdu sonunda. **Onun için** *gidiyorum*.*

b. **Su alan tekne sonunda dibe vurduğu için** *gidiyorum*.

Bu yaklaşımda bağlacı (*için*) ve göndergesel üye (*onun*) tek bir birim olarak ele alındığından aynı bağlacın farklı üyelerle kullanımları farklı bağlacı gibi ele alınır. Örneğin *bunun için* ve *onun için* farklı bağlacıdır. Yan tümce bağlacının gönderimli üyeler olarak söylem belirteci oluşturması üretken bir süreç olduğundan bu şekilde oluşturulabilecek söylem belirteçlerinin sayısı teorik olarak sonsuzdur (Knott, 1996). Bu sürece sözcükçe ve biçimbilimsel yapıların katkısı 17. örnekte görülmektedir.

(17) a. *Buna rağmen, şuna rağmen, ona rağmen, bunlara rağmen, bütün bunlara rağmen...*

b. *Bu yüzden, bunun yüzünden ...*

c. *Bu sebepten, bu sebeplerden, böyle sebeplerden, benzer sebeplerden, aksi sebepten ...*

d. *O halde ...Aksi halde ...*

Özellikle berimsel çalışmalarda bağlacıların belirlenmesi, derlenmesi ve istatistiksel bilgiler elde edilmesi sırasında bu bağlacı yazılımlar tarafından farklı bağlacı olarak işlenecektir. Sonuçta örneğin çok sayıda *rağmen* bağlacı değil az sayıda *buna rağmen* , *ona rağmen* vb. söylem bağlacı kayıt edilecektir. Öte yandan, derlemede yer alan toplam söylem bağlacı çeşidi yanıltıcı bir biçimde artacaktır.

PDTB derleminde bu artışa engel olmak amacıyla bağlacı yaklaşımı (İngilizce terimiyle *Alternative Lexicalization* , kısaltılmış biçimiyle *AltLex*) yaklaşımı izlenmiştir. Bu yaklaşım tamamen derlem çalışmalarına özgü bir çözümdür. Burada bağlacı işaretlenmez, ardışık iki tümce arasında bir söylem bağı bulunması gizli bağlacı ile belirtilir. Bu tür işaretleme (18a)'da gösterilmektedir, ancak gizli bağlacı işaretlemesi şu aşamada ODTÜ-MEDİD gündeminde yer almamaktadır. Bu yaklaşım toplam bağlacı sayısının şişmesini önler fakat yan tümce bağlacı ile aynı bağlacın göndergesel üyesi ile birlikte oluşturduğu birim arasındaki ilişki ya da bu birimin dilbilgisel özellikleri hakkında bir bilgi vermez. Ayrıca bu şekilde işaretleme yapıldığında bağlacı öbek (örn. *ona rağmen*), bağlacın *-(y/n)A rağmen*) toplam sayısına dahil olmaz, gizli bağlacıların sayısına eklenir.

(18) a. *Su alan tekne dibe vurdu sonunda. (GİZLİ BAĞLACI) **Onun için** *gidiyorum*.*

b. **Su alan tekne sonunda dibe vurduğu için gidiyorum.**

Her işaretleme yaklaşımının kendine ait artıları ve eksileri bulunmaktadır. Gerçekte bu yaklaşımların herhangi biri diğerinden daha iyi ya da daha doğru olarak görülmemelidir. İşaretlemenin, derlemin ya da işaretlenmiş örneklerle yapılan çalışmaların her birinin kendi amaçlarına hizmet edecek yaklaşım farklı olabilmektedir. Sayısal sonuçlar elde etmek için yapılacak bir çalışmada adil üyeli ya da bağlaçsı yaklaşım tercih edilebilecekken bağlaçların dilbilimsel özelliklerine odaklanan bir çalışmada söylem belirteci yaklaşımı tercih edilebilir.

4.0 Yan Tümce Bağlaçları

Yan tümce bağlaçlarını üç temel türe ayırabiliriz: (i) ilgeçler ve atadıkları –DİK, -AcAK, -mE gibi adlaştırma eklerinin uyum ve (varsa) durum eklerinden oluşan bağlaçlar (örn. *rağmen*, *dolayı*, vd.); (ii) ulaçlar (örn. -(y)ArAk, -Ip, -(y)ken), (iii) adeylemleri bir üye olarak alan *amacıyla*, *yüzünden*, *açısından* gibi sözcüklerden oluşan bağlaçlar. Tablo 1’de OTD’den elde edilerek bir listesi sunulan ilk tür bağlaçların 2. üye - bağlaç - 1. üye sıralamasına uydukları söylenebilir. Burada listelenmiş olan yan tümce bağlaçları ön incelemede yapılan ilk gözlemlere dayanmaktadır ve ancak yan tümce bağlaçları tümüyle işaretlendiğinde kapsayıcı listeler ortaya çıkacak ve yan tümce bağlaçları daha detaylı incelenebilecektir.

Tablo 1. OTD’de bulunan ilgeçli bağlaçlar

Sadece adlaştırma ekiyle -Dık (+uyum) / -(y)AcAK(+uyum)	Adlaştırma eki (gösterilmemiştir) ve durum ekiyle	
üzere	-(n)A göre	-(n)DAn beri
için	-(y/n)A rağmen	-(n)DAn dolayı
halde	-(y/n)A karşılık	-(n)DAn itibaren
kadar	-(y/n)A karşın	-(n)DAn önce
gibi	-(y/n)A dek	-(n)DAn evvel
	-(y/n)A kadar	-(n)DAn sonra
	-(y/n)A değin	-(n)DAn ötürü
		-(n)DAn başka
		-(n)DAn öte
		-(n)DAn gayrı

İlgeçli bağlaçları yapısal yönden andıran farklı bir grup sözcükten daha söz etmek istiyoruz. Aşağıda OTD’deye dayanarak bir listesi verilen bu tür sözcükler, adlaştırdıkları bir ögeyi durum eki ya da durum eki olmadan üye olarak almakta ve bağlaç görevini üstlenmektedir. Bu yapıların ulaç olarak ele alınması da mümkündür.

Tablo 2. Bağlaç görevi yapan diğer sözcükler

Sadece adlaştırma ekiyle -Dık(+uyum)/(y)AcAK(+uyum)	Adlaştırma eki (gösterilmemiştir) ve durum ekiyle
zaman	-(y/n)A dayanarak
anda	-(y/n)A ek olarak
sırada	-(y/n)A ilaveten
süreçe	-(n)In yanı sıra
kadarıyla	-(y)lA birlikte
nispette	-(n)DAn bu yana
takdirde	

Birinci türe bir örnek (19)'da sunulmuştur. Burada *karşılık* bağlacı, 2. üyesini –mA (+uyum) ile adlaştırarak yönelme eki (-A) atamıştır.

- (19) **Anadolu halkının en az 50000 yıldan beri yabancı bitkileri gıda ve ilaç olarak kullanmasına karşılık Osmanlı dönemi nebatat hocaları Anadolu'nun yabancı bitkileri ile hemen hemen hiç ilgilenmemişler.**

Proje kapsamında ilgeçli ve ilgeçlere benzeyen bağlaçların gerektirdiği eklerin işaretleyenler tarafından belirlenmesi beklenmeyip, bu eklerin biçimbilimsel ayrıştırıcı ile sonradan belirlenmesi düşünülmektedir. Buna göre örnek (19)'un daha ayrıntılı incelemesi (20)'de verilmiştir.

- (20) **Anadolu halkının en az 50000 yıldan beri yabancı bitkileri gıda ve ilaç olarak kullanmasına karşılık Osmanlı dönemi nebatat hocaları Anadolu'nun yabancı bitkileri ile hemen hemen hiç ilgilenmemişler.**
- Yüklem: -na karşılık
  - Tür: yan tümce bağlacı (1. tür)
  - Anlam: beklentinin yerine gelmemesi
  - 1. üye: *osmanlı dönemi nebatat hocaları anadolu'nun yabancı bitkileri ile hemen hemen hiç ilgilenmemişler*
  - 2. üye: **anadolu halkının, en az 50000 yıldan beri yabancı bitkileri gıda ve ilaç olarak kullan-**

İkinci tür yan tümce bağlaçlarına (ulaçlar) bir örnek ise (21)'de gösterilmektedir. Bu tür bağlaçlarda bağlacın kendisi 2. üyedeki bir biçimbirimcik olarak görülmektedir ve genellikle 2. üye- bağlaç -1. üye sıralaması gözlenmektedir. Tablo 3'de OTD'de bulunan bağlaç görevi taşıyan ulaçların bir listesi sunulmuştur.

- (21) **Hükümet Kopenhag Zirvesi'ne yetiştirilmeye çalışılan uyum paketini onaylayarak AKP Genel Başkanı Tayyip Erdoğan'ın önündeki engellerden birini kaldırdı.**

Tablo 3. OTD'de bağlaç görevi taşıyan ulaçlar

-(y)AlI	-mAksIzIn	-(n)DAn
-(y)ArAk	-mAktAnsA	-(n)DA
-DIKçA	-mIşcAsInA	-Ip
-(y)IncA	-(A/I)rcAsInA	-(y)ken

Bu tür tümce bağlamalarında, örnek (22)'te olduğu gibi, üye ve bağlaç aynı sözcük üzerinde yer almaktadır. Ekin bulunduğu eylemin tamamının bağlaç olarak işaretlenmesi ve bu sözcüklerin sonradan işleme aracılığıyla biçimbirim ve bağlaçlara ayrıştırılması düşünülmektedir.

- (22) **Ben de boş durmayı geçmişte yaşanan önemli olaylar için notlar almaya başlamıştım.**
- Yüklem: -yıp
  - Tür: yan tümce bağlacı (2. Tür)
  - Anlam: zamansal sıralılık
  - 1. üye: *geçmişte yaşanan önemli olaylar için notlar almaya başlamıştım*
  - 2. üye: **Ben de boş durma-**

Son olarak, üçüncü tür yan tümce bağlaçları, -mA (+durum +uyum), -mAK ve -(y)Iş (+durum +uyum) eklerinden oluşan bir ad eylemi üye olarak alan sözcüklerden oluşan bağlaç görevli yapılarıdır (Bkz. örnek 23 ve 24).

- (23) **Türkiye’de hem bireysel aklın kullanılmayışı hem de toplumsal aklın ve disiplinin sağlanamayışı ve kullanılmayışı yüzünden hep çarpık şehirleşme olur.**
- (24) **Aşıklı Höyük’deki yerleşmenin o zamanki bitki örtüsünü belirlemek amacıyla polen analizi yapılmıştır.**

Yapılan ön incelemede belirlenen üçüncü tür bağlaçların bir listesi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. OTD’de ad eylem üyeler olarak bağlaç görevi yapan sözcükler

-mA (+uyum) / -mAK (+uyum) / -(y)İş (+uyum)
amacıyla
üzerine
yüzünden
açısından
için
nedeniyle
sonucunda
suretiyle
durumunda
halinde
iken

4.1 Yan Tümce Bağlaçları ile İlgili İlk Gözlemler

Yan tümce bağlaçlarının incelenmesi sırasında, bazı bağlaçların 2. üyelerine atadıkları farklı ek nedeniyle birden fazla anlam taşıyabildikleri gözlenmiştir. Böyle durumlarda bağlaç görevli yapının anlam farkının ortaya konulabilmesi açısından, aynı sözcüğün iki ayrı bağlaç gibi işaretlenmesi gerekebilir. Örneğin, (25a) ve (25b)’de görüldüğü gibi, *için*’in, *-mA (+uyum) için* ve *-DIK (+uyum) için* şeklinde iki ayrı bağlaç olarak incelenebileceği düşünülmektedir.

(25a) **Köyü su basmaması için** bin beş yüz dönümlük bir alanın ekilmemesi ayrıca kesik sulama yapılması gerekmektedir.

- Yüklem: *-ması için*
- Tür: yan tümce bağlacı (3. Tür)
- Anlam: amaç
- 1. üye: *bin beş yüz dönümlük bir alanın ekilmemesi gerekmektedir*
- 2. üye: **köyü su basma-**

(25b) **Salonun elektriği kesildiği için** seyirciler mum yakmıştı.

- Yüklem: *-diği için*
- Tür: yan tümce bağlacı (3. Tür)
- Anlam: neden
- 1. üye: *seyirciler mum yakmıştı*
- 2. üye: **Salonun elektriği kesil-**

Yan tümce bağlaçlarında karşılaşılan bir başka durum ise 2. üyenin sadece bağlacın eklendiği sözcükten oluşmasıdır. Bu durumun gözlemlendiği (26) gibi örneklerde yine bağlaç ve 2. üye birbirinden ayrılmadan işaretlenerek, daha sonraki aşamada ekler ayrıştırılabilir.

- (26) **Girdiği anda** odanın ve çevreye saçılmış eşyalar arasında durup kalmış halimi görünce zaten şingirdayan çay fincanlarını taşıdığı tepsiyi elinden fırlatıp atacak gibi oldu.
- Yüklem: -diği anda
  - Tür: yan tümce bağlacı (3. Tür)
  - Anlam: eş zamanlılık
  - 1. üye: zaten şingirdayan çay fincanlarını taşıdığı tepsiyi elinden fırlatıp atacak gibi oldu
  - 2. üye: Gir-

4.2 Yan Tümce Bağlaçlarında Üye Dizilimi

Yan tümce bağlaçlarında üye diziliminin incelenmesi amacıyla bir ön çalışma olarak OTD’de şu bağlaçlar incelenmiştir: -A kadar (ilk 20 örnek), -ArAk (ilk 20 örnek), -dİğında (ilk 150 örnek) ve -dİğI/-AcAğI anda/halde (ilk 20 örnek). İnceleme sonucunda bağlaçların çoğunlukla 2. üye – bağlaç - 1. üye dizilimi gösterdiği gözlemlenmiştir. Ancak bu dizilimin farklılaştığı durumlar da olmaktadır. Örneğin (27)’de olduğu gibi, bazı örneklerde bağlaç görevindeki ulaç ve üyesi, 2. üyenin ortasında yer almaktadır.

- (27) Biliyordum çünkü birazdan kalkıp banyoya gidecek ağzını burnunu yıkayacak avuç avuç yüzüne çarptığı suyla kendisinden doğduğunu düşündüğü *kederimi hafifletmeye çalışacaktı benim de yalnızca kendi kederi **savarak** bunu*, bana geçmesini istemeyerek biliyordum.

Ön incelemede gözlenen dizilimin farklılaştığı bir başka durum ise örnek (28)’de örneklenmiştir. Bu tür örneklerde 1. üyenin başa geldiği ve 1. üye - 2. üye - bağlaç sıralamasının olduğu gözlenmiştir.

- (28) *Ucuzdur iş gücü kaybı da çok düşüktür **koruyucu hekimlik etkin olarak uygulandığında***.

Yan tümce bağlaç diziliminin hangi bağlaçlar için farklılaştığı ve farklı dizilimlere ne kadar sıklıkla rastlandığı proje işaretleme tamamlanmışında incelenecektir.

5.0 Sonuç

Dilbilimsel gerçekleri yansıtan derlem işaretleme projeleri Türkiye’de oldukça yeni bir girişimdir. Farklı araştırma grupları tarafından sürdürülmekte olan bu projelerin Türk dilbilimine ve söylem alanına önemli katkıları olacak, projelerin bitiminde doğal dil işleme çalışmalarını destekleyen ürünler de ortaya konacaktır. ODTÜ-MEDİD, sözdizim alanında öğrendiklerimizin söylemi incelerken de gerekli olduğu düşüncesinden yola çıkarak, Türkçe’de bağlaçların yüklem-üye yapısını incelemekte, böylelikle söylem hakkında yeni bulgulara varmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Asher, N. (1993). *Reference to Abstract Objects in Discourse*. Kluwer Academic Publishers.

Doğan, G. (1994). *Ama Bağlacına Edimbilimsel Bir Bakış*. *Dilbilim Araştırmaları*, 1994. 194-205.

Forbes-Riley, K., Webber, B., Joshi, A. (2006). Computing Discourse Semantics: The Predicate-Argument Semantics of Discourse Connectives in D-LTAG. *Journal of Semantics* 23, pp. 55—106.

Göksel, A., Kerslake, C. (2005). *Turkish. A Comprehensive Grammar*. London and New York:

Routledge.

Halliday, M.A.K., Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Oxford University Press.

Joshi, A., Prasad, R., Webber, B. (2006). Discourse Annotation: Discourse Connectives and Discourse Relations. COLING/ACL 2006. Tutorial, Sydney, July 16, 2006.

Kerslake, C. (1996). The Role of Connectives in Discourse Construction in Turkish. A. Konrot (haz.). *Modern Studies in Turkish. Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics. 12-14 August, 1992*. Eskişehir, Turkey. 77-104.

Knott, A. (1996). A Data Driven Methodology for Motivating a Set of Coherence Relations. Unpublished PhD, University of Edinburgh.

Ruhi, Ş. (1994). Restrictions on the Interchangeability of Discourse Connectives: A Study on *Ama* and *Fakat*. *The 7th International Conference on Turkish Linguistics. 3-6 August 1994*. Institute of Oriental Studies, Turcology. Johannes Gutenberg University. Mainz. 134-153.

Say, B., Zeyrek, D., Oflazer, K., Özge, U. (2002) Development of a Corpus and a TreeBank for Present-day Written Turkish. K. İmer ve G. Doğan (haz.). *Proceedings of the Eleventh International Conference of Turkish Linguistics*, Eastern Mediterranean University, Cyprus, August 2002. 183-192.

Webber, A., Joshi, A., Stone, M., and Knott, A. (2003). Anaphora and Discourse Structure. *Computational Linguistics* 29 (4) 547-588.

Zeyrek, D., Turan, Ü. D., Bozşahin (2008). The Role of Understanding Discourse. 13. Uluslararası Türk Dilbilim Konferansı'nda sunulan bildiri.